

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

O LEKSIKI V SODOBNEM SRBSKEM JEZIKU, O NJENIH SPREMEMBAH V SMISLU EKSPRESIVNOSTI IN NORME

Stana Ristić: *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku: teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2004. 319 str.; *Raslojenost leksike srpskoga jezika i leksička norma*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2006. 228 str.; *Modifikacija značenja i leksički modifikatori u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2009. 242 str.

[Стана Ристић: *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти* (2004), *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма* (2006), *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику* (2009).]

Če v šestih letih izidejo kar tri monografije iste avtorice o aktualnem stanju leksike, v tem primeru v srbskem jeziku, skoraj ni dvoma, da ima avtorica kaj povedati in da se najde kakšna koristna informacija tudi za drugejezične, ki se tako ali drugače ukvarjamo z leksiko, še zlasti če gre za sorodni slovanski jezik.

Rdeča nit treh monografij je stanje današnje leksike v srbskem jeziku, vprašanje jezikoslovne obravnave ekspresivnosti in norme, in v zvezi s tem tudi iskanje čimbolj optimalnih leksikografskih obravnav. Osnovno področje avtoričinega delovanja je namreč leksikografija – na Inštitutu za srbski jezik srbske akademije znanosti in umetnosti deluje kot znanstvena svetnica in urednica pri večzvezkovnem akademskem slovarju srbskega jezika. Vsaj spremna vrednost vseh treh monografij je, da avtorica povzema ugotovitve zlasti sodobnega slovanskega jezikoslovja in predvsem s področja semantike in leksikografije oz. leksikologije; poleg srbskih so upoštevana novejša dela zlasti ruskih in poljskih jezikoslovcov, npr. Ju. D. Apresjana, I. A. Mel'čuka, V. N. Telija, Ju. N. Švedove, E. V. Padučeve in A. Wierzbicke. Gradivo je avtorica črpala zglede iz večzvezkovnika Rečnik SANU (1959–1996) in iz Korpusa srbskega jezika (od l. 2001). Glede na to, da je osnovna tema vseh treh monografij Stane Ristić (2004, 2006, 2009) leksikologija, je smotno, da jih vsaj v tem poročilu skušam povezati v celoto, tako da iz vseh treh izluščim nekaj pomembnejših vsebinskih poudarkov.

– Ko je govor o ekspresivnosti se vedno znova ažurira vprašanje razmerja med ekspresivnim in čustvenim in vedno znova se potrjuje (še zlasti v leksikografski praksi) ustreznost že nekaj desetletij znanega dejstva, da je oznaka ekspresivno širša in nadrejena oznaki čustveno (prim. J. Zima, M. Grepl, J. Mistrík). Z vidika leksema pa je ekspresivnost kot inherentna in adherentna lastnost oz. sestavina jezika hkrati potrjena tudi kot jezikovnosistemski pojav in pričakovano je, da sistemska leksemska ekspresija ali besedilna ekspresija zajame vsaj okoli deset odstotkov vse aktivne splošne leksike določenega jezika. Med ekspresivnim izrazom in nevtralnim izrazom se izpostavi še različna stopnja možne sinonimnosti, v smislu, da stopnja ohranjene sopomenskosti ni in ne more biti enaka npr. pri *ukrasti* – *suniti* in pri *zdravnik/slikar* – *mazač* (2004: 18, 19). V okviru leksema manjka konkretnih potrditev ekspresivnosti kot sistemskega pojava v smislu podajanja konkretnih slovarskih razlag, ki omogočajo analizo pomenskih sestavin; v besedotvornem postopku, kjer ekspresivna lastnost/sestavina dobi svojo pretvorbno-izrazno vrednost v modifikacijskem obrazilu ekspresivne tvorjenke, pa manjka besedotvorno ovrednotenje ekspresivnosti po posameznih besedotvornih tipih (2004: 189–196). V teh primerih se potrdi jezikoslovna potrebnost, kompatibilnost in komplementarnost strukturalističnega pristopa, ker vse trditve lahko tudi verodostojno konkretizira. Ob ekspresivnosti kot krovnem nadizrazu je konotativnost povzemačno interpretirana (zlasti po Ju. D. Apresjanu) kot skupek asociacij, ki ob konkretnem pomenu oblikujejo vzporedno logično in čustveno vsebino, vezano na določene družbene okoliščine (2004: 23).

– Pri obravnavi modifikacije (2009) avtorica nikjer eksplicitno ne napiše, kar se ji sicer s konkretnimi leksemskimi in besedilnimi zgledi kar naprej potrjuje: to je, da so modifikatorji neke vrste ubesedena medleksemška razmerja, ki se uresničujejo tako v besedotvorju kot v besedilnotvorju. Pomenske modifikacije in različni leksikalni modifikatorji s svojim delovanjem namreč jasno izražajo pomensko-skladenjsko-besedotvorno povezavo in soodvisnost; obenem so modifikatorji najbolj očitna skladdenjskopomenska vez med leksemom in besedilom.

– S strani avtorice ne povsem jasno leksikografsko ovrednoten ostaja poskus vključevanja kognitivnega opisa ekspresivnega leksema, ki je predstavljen kot »sedemkomponentni model pomenske zgradbe ekspresiva« (2004: 61–64, 221), deloma povzet po ruskih jezikoslovcih deloma pa tudi avtorsko domišljen, s komponentami: DK (denotativna komponenta besedo povezuje z zunajjezikovno realnostjo), KOO, KSO (komponenti objektivne in subjektivne ocene), EksKS (ekspresivna komponenta subjekta izraža namere subjekta /je pragmatična EksKP in stilistična EksKS/), EmK (emotivna komponenta subjekta izraža čustva subjekta/tvorca), stilistična komponenta je lahko vključena še v funkcionalno-stilistično komponento uporabe leksema (FSK). In glede na stopnjo intenzivnosti naštetih komponent v nizu DK + KOO + KSO + EmK + EksKS + EksKP + FSK se ocenjuje stopnja pozitivne ali negativne ekspresivnosti pri posameznem pomensko zaznamovanem leksemu: *bog* – visoka stopnja pozitivne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'poosebitev moči/dobrote/dovršenosti', z intenzivirano komponento EmK 'izražam mu svoje spoštovanje' in z intenzivirano komponento FSK 'izražam občudovanje s patetično privzdignjeno intonacijo'; *smejalko* – povišana stopnja pozitivne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'oseba, ki zasluži naklonjenost in simpatijo', z intenzivirano komponento EmK 'izkazujem ji/mu naklonjenost, simpatijo' in z intenzivirano komponento FSK 'svojo pohvalo izražam s prijateljsko naklonjenostjo'; *vrtavka* – nižja stopnja pozitivne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'simpatično obnašanje, ki se ne more razlagati negativno', z intenzivirano komponento EmK 'izkazujem svoje simpatije in odobravanje' in z intenzivirano komponento FSK 'dovolim si, da se s tem malo nasmejem ali pošalim'; *pohajáč* – visoka stopnja negativne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'to obsojam in zame ni sprejemljivo', z intenzivirano komponento EmK 'izražam prezir', in z intenzivirano komponento FSK 'svoje mnenje izražam na grob in žaljiv način'; *maček* – povišana stopnja negativne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'tega ne odbravam' in z intenzivirano komponento FSK 'to izražam na zajedljiv in žaljiv način'; *čenča* – nižja stopnja negativne ekspresije z intenzivirano komponento KSO 'imam razumevanje za to', z intenzivirano komponento EmK 'iz te osebe se navadno norčujem' in z intenzivirano komponento FSK 'jemljem si pravico, da se prizanesljivo nasmehnem' ipd.

Pri zgornji komponentni členitvi se avtorica opira zlasti na Ju. D. Apresjana in V. N. Telija, ki del ekspresivnosti in konotativnosti vključujeta v jezikovno pragmatiko v smislu, da je v ekspresivni leksem vključen tudi tvorčev odnos (z vrednotenjem in intenzivnostjo) do stvarnosti, do vsebine poročanega in do naslovnika.

– Zagotovo je ekspresivna leksema dober zgled za nujnost vključevanja več vidikov jeziko/slo/vne obravnave, in nujno je tudi, da se tega zaveda zlasti leksikograf – s tega stališča je delo (Ristić 2004) ambiciozno zastavljeno, ker vsaj nakazuje različne možnosti in pristope. Vprašanje, ki si ga tudi sama zastavlja, namreč je, kako vse te dodatne pragmatične in kognitivne prvine izrazno učinkovito vključiti v »teorijo sistemske leksikografije« (2004: 238), torej kako jih leksikografsko ubesediti. Naš odgovor je dokaj samoumeven in preprost: izdelati (oz. dodelati) je treba sistem (že obstoječih in novih) ustreznih in natančno opredeljenih kvalifikatorjev in kvalifikatorskih pojasnil, v pomenskih razlagah pa ohranjati (ali nanovo vzpostaviti) smiselno hierarhijo že ubesedenih in še novih pomenskih (razlagalnih) sestavin; uresničitev tega pa seveda zahteva dovoljšnjo jezikoslovno trdnost pri presoji, kaj je leksikografsko bolj povedno in učinkovitejše, in razpolganje z dovolj obsežnim zlasti pa verodostojnim gradivom.

– Tako ekspresivna kot tudi vsa nova leksika sili v to, da je zlasti za potrebe slovaropisja oz. za natančne pomenske razlage treba stalno razvijati metajezik semantičnih primitivov (2006: 116–117). Z upoštevanjem vezljivosti pa se pomenska razlaga lahko sistematizira do stopnje, ko jasneje izraža medpomenske razlike znotraj leksema in medleksemske razlike (2006: 123).

– T. i. leksikalna norma je bistveni del celotnega jezikovnega normiranja; ravno normiranje (s hkratnim kultiviranjem) leksike je namreč ključno tudi za utemeljevanje razmerja med standardnim in knjižnim jezikom, in posledično utemeljuje tudi njun soobstoj (2006: 41–42, 44).

Norma določa status leksema v leksikalnem sistemu s pravili njegove rabe in s tem v zvezi je pomembna trditev, da so za normativni status sicer pogovarjalnega leksema odločilna merila čustveno-ekspresivne rabe daleč pred merili funkcionalno-stilistične rabe ali družbenega prestiža ipd. (2006: 58).

– Tudi za srbski jezik se v zvezi z novejšo leksiko ugotavlja, da prevladuje prevzeto besedje. Prevzeto besedje se glasovno prilagodi, dolgotrajnejše pa so pravopisne in morfološke prilagoditve, če do njih sploh pride. Pri tem se je treba stalno spraševati tudi po dejanskih jezikovnih potrebah prevzemanja – kje so meje prevzemanja glede na možnost obstoja domačih ustreznice (2006: 174–177).

– Pričakovano ima največ leksemov v slovarju status standardiziranega leksema splošnega tipa »za nespecialno rabo«. Nestandardne besede so s kazalko usmerjene k standardiziranemu sinonimnemu ustrezniku; zelo prav je namreč, da je slovarko ustrezno (s kvalifikatorji in kazalkami) predstavljena tudi sicer pogosto uporabljana nestandardna leksika – če je eksplicitno evidentirana oz. ustrezno označena, pozitivno vpliva tudi na splošno jezikovno kultiviranje (2006: 83, 92).

– Z vidika jezikoslovnega izražaja je npr. opazno, da za osnovni (slovarko prvi) pomen avtorica uporablja izraz »sinhroni etimon« (2004: 28). V okviru ekspresivne leksike pa avtorica dosledno uporablja izraza »drugostopenjska nominacija« in »kvazidenotacija« (2004: 28).

Če odmislimo izdajateljsko razkošje, se obravnavana problematika o novejši srbski leksiki skozi tri monografije lepo dopolnjuje od opisa zvrstno stilnih lastnosti leksemov prek modifikacij (in posebej izpostavljenosti ekspresivnosti) do normativnih vprašanj; razpravlja se v okviru razmerja slovnica – slovar, vendar s posebnim poudarkom na leksikografskem delu. Zmanjšan obseg na račun izločenja nekaterih vsebinsko prekrivnih poglavij pa ne bi bistveno okrnili sporočilnosti trimonografske razprave; kvečjemu nasprotno: to bi prispevalo k bistveno večji koherentnosti in učinkovitosti obravnave, tako z vsebinskega kot časovnega vidika.

Andreja Žele

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša